

Віталій Валерійович СОКУРЕНКО,
кандидат юридичних наук
(Одеський державний університет внутрішніх
справ, Одеса, Україна, м. Одеса)

ОСОБЛИВОСТІ ДЕТЕРМІНАЦІЇ ЗЛОЧИНУ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Стаття присвячена характеристиці окремих груп детермінант планування, розв'язування та ведення агресивної війни. Виділено, надано опис та пояснення таким культурно-психологічним детермінантам: сучасний російський фашизм як комплексний культурно-психологічний феномен, відсутність історичної рефлексії на рівні масових соціальних практик, збереження імперської комеморації, патерналізму, практик ресентименту; стан соціального неадеквату як відірваності мислення від дійсності та діяльності; примус до збереження й поглиблення утопічно-ідеологічного неадеквату при реальній дегуманізації, поширених практик знелюднення, у поєднанні з колективною політравмою; підживлювання оборонної свідомості населення; інституціоналізація перевизначення зла та атаки на західну цивілізацію. В числі політичних факторів виділено та охарактеризовано узурпацію влади, несформованість інститутів громадянського суспільства, відсутність реального виборчого права, реальної політичної опозиції та фактична монопартійність, відсутність вільних, незалежних засобів масової інформації та масової комунікації, цензура.

Ключові слова: злочин агресії, агресивна війна, детермінація, фашизм, травма, ресентимент, неадекват, узурпація, політична цензура.

Постановка проблеми. Питання криміногенної детермінації – центральний елемент будь-якого кримінологічного дослідження, адже репрезентують пояснювальний сегмент доктрини, конкретного дослідження і формують його практико-перетворювальний потенціал. Це ж стосується і вивчення злочину агресії проти України, у вітчизняній правничій термінології – планування, розв'язування та ведення агресивної війни (ст. 437 КК України). Певна річ, проблема ця є масштабною, дуже глибокою,

широкоплановою. І навряд чи існує можливість для надання стислої, короткої відповіді, пред'явлення деякого переліку факторів, обструкція яких неодмінно має призвести якщо не до припинення агресії, то до її унеможливлення (чи-то-пак зниження вірогідності повторення) у майбутньому. Маємо справу з проявом повноцінного фашистського режиму, який спирається на відповідну соціальну базу. Діагностика останньої, а не лише вивчення ролі особистості в історії, є задачею екстраординарною. Адже в росії демократія якимось утаємниченим способом не приживається. Були окремі спроби у 1905, 1917, 1991–1999 рр. Й нічого, як вже зрозуміло, не вийшло. Вона не поповнила когорту демократичних, ліберальних суспільств і країн світу, раз-по-раз скочуючись до автократії, деспотії, ізоляціонізму. Тому на швидкоруч, «з коліна» визначити ключові «больові точки» цього надскладного соціального організму не вийде. Необхідними є міждисциплінарні студії з найширшим предметним та транспредметним охопленням: від філософсько-транізистентних, метафізичних, до соціально-психологічних, культурологічних. Кримінологія в цьому ряду займає вельми скромне місце. І відповідно йому мають бути і пізнавальні задачі, реалізація яких, втім, допоможе у конструюванні деякої цілісної панорами, концепції фашизації російського політичного режиму і суспільства, концентрованим проявом і симптомом якого є зовнішня агресія, злочин агресії проти України.

Принагідно зауважимо на тому, що небезуспішні спроби кримінологічних досліджень за відповідним напрямом у вітчизняній науці вже зроблено. Відомим й доводі ґрунтовними, глибокими є наукові праці О. М. Бандурки, В. С. Батиргареєвої, Ю. В. Орлова, В. О. Тулякова й деяких інших дослідників. Проте, віддаючи належне їхньому науковому здобутку, все ж відмітимо те, що лишається чимало вільних зон для наукового пошуку в частині виявлення особливостей детермінації злочину агресії проти України.

Метою цієї статті є виявлення, опис і пояснення окремих, імовірно ключових факторів детермінації планування, розв'язування та ведення агресивної війни російської федерації проти України.

Виклад основного матеріалу. Може здатися, що немає жодних сумнівів у тому, що фактори індивідуального рівня у детермінації злочину агресії є визначальними. Дійсно, злочин агресії – лідерський злочин й індивідуальні фактори вельми потужні. Проте варто бути свідомим і того, що індивідуальні фактори щільно пов'язані із груповими, масовими; вони мають свою проєкцію та відповідники на рівні систем соціальної діяльності. В свою чергу саме у цих системах формуються та артикуються, візуалізуються чинники легітимізації агресії, її «народної підтримки».

Варто визнати, що збройний напад російської федерації на Україну був не випадковим, він переконливо засвідчив, що війна, розв'язана росією проти України, була зумовлена передусім злочинною, антинародною,

шовіністичною політикою Кремля¹. Ця політика набула відображення і у стратегічному курсі російської федерації щодо країн СНД, у якому зазначається, що при взаємодії з третіми країнами та міжнародними організаціями досягти з їхнього боку розуміння того, що регіон є насамперед зоною інтересів росії. «Ми не зацікавлені, щоб на території колишнього Союзу хтось домінував, особливо у військовій сфері. Ми не зацікавлені, щоб які-небудь держави відігравали роль буферних країн»². Реалізація цих великошовіністичних імперських настроїв, провокування сепаратистських рухів, спрямованих на послаблення державних інституцій країн СНД та найближчого прикордоння, постійне підтримання в них стану керованого хаосу призводить де-юре і де-факто до руйнації їх державності. Слід також зазначити, що важливим чинником втілення зазначених імперативів виступає підривна діяльність російської дипломатії і спецслужб з використанням «кращих» традицій радянської спадщини. Зокрема, в її арсеналі представлені й підривна діяльність агентури та агентів впливу, дезінформація і шантаж, погрози і тиск, підкуп, а також задіяння у спецопераціях представників криміналітету та терористичних організацій. У цьому контексті неможливо залишити поза увагою політичні інтереси росії, які продукуються сьогодні не тільки у Європі (попри їх важливість), а й у «близькому зарубіжжі». Ці інтереси проявляються у спробах реінтеграції пострадянського простору в лоно російської державності, де привабливість нових земель і територій для Кремля становить загрозу суверенітету інших країн³.

Беручи до уваги те, що війна, як відомо, є продовженням і втіленням політики, а саме насильницькими засобами, слід зазначити, що, ця формула повністю свого значення не втратила, і надає сьогодні можливість простежити зв'язок війни з політикою у контексті визначення її причин та витоків її ведення і результатів. Зокрема, перша третина XXI ст. перед людством позначилася різким загостренням цілої низки глобальних проблем, серед яких одне із центральних місць посідають виклики та загрози міжнародній безпеці, які можуть призвести до непередбачуваних наслідків. За цих умов цілком очевидним є те, що у ракетно-ядерній війні переможців не буде, а її результатом може стати загибель усього людства. Війни йдуть на межі застосування конвенційного озброєння. І, тим не менш, що стосується причин і витоків війни, то вони, як і раніше, коріняться у політиці, яка проводиться мілітаристськими політичними силами, що є

¹ Антонов В. О. Сучасна воєнна політика Української держави в умовах військової агресії росії проти України. *Юридичний електронний науковий журнал*. 2022. № 10. С. 61. URL: http://lsej.org.ua/10_2022/11.pdf

² Екоцин Б. Давайте определимся и прямо скажем нашим народам как мы видим судьбы государств Содружества – вместе нам быть или порознь. *Независимая газета*. 1997. 5 апреля. С. 2; Антонов В. О. Сучасна воєнна політика Української держави в умовах військової агресії росії проти України. *Юридичний електронний науковий журнал*. 2022. № 10. С. 61–64. URL: http://lsej.org.ua/10_2022/11.pdf

³ Антонов В. О. Сучасна воєнна політика Української держави в умовах військової агресії росії проти України. *Юридичний електронний науковий журнал*. 2022. № 10. С. 61–64. URL: http://lsej.org.ua/10_2022/11.pdf

прибійниками авантюристичних засобів вирішення міжнародних спорів засобами воєнного насилля¹.

Але, гадаємо, будучи втіленням політики, агресивна війна, все ж, спирається на тісно пов'язане, але етіологічно не політичне підґрунтя – підґрунтя культури, масової свідомості й колективного безсвідомого. Саме тому, звертаючись до дослідження детермінації планування, розв'язування та ведення агресивної війни, вважаємо за доцільне при академічно узвичаєному групуванні відповідних криміногенних факторів на перше місце поставити все ж культурно-психологічні. Саме вони фундують і політичні, і економічні.

Культурно-психологічні фактори злочину агресії – це група чинників конструктивістської природи, що відтворюються у структурах масової свідомості та безсвідомого, сягаючи рівня колективних травм, національного характеру.

Сучасний російський фашизм, як комплексний культурно-психологічний феномен, уходить своїм корінням в радянський фашистський режим, є його постмодерною реплікою. Як писав Пітер Померанцев, Росія – це «...не країна в перехідному стані, а певний тип постмодерної диктатури, що використовує мову й інституції демократичного капіталізму з авторитарною метою»². В ній дивовижним чином поєднується антураж (підкреслимо – не ідея, а саме ант), православ'я, імперськість, невротичне звернення в історії, у якій формується мегалотимний комплекс «величі-жертвності», тяжкої образи й невизнання у спайці із безпідставною (у моральному, економічному, політичному аспектах) претензійністю на роль глобального гравця, а також усепроникний мілітаризм. Варто, гадаємо, погодитись із Ю. В. Орловим у тому, що російський фашизм постає станом масової свідомості (доксичного мислення) і базових систем соціальної діяльності, для якого характерним є колективізм, етатизм, мілітарна та службістська (поліція, служби безпеки) естетика з поширеними ритуальними та комеморативними практиками, ресентимент як екзистенція величі-жертвності й запаленого (травмованого й гіперкомпенсованого) державницького самолюбства, перманентна присутність зовнішньодержавного об'єкту протистояння, ворожості і пов'язаних з ним внутрішніх агентів-шкідників, а з початком розв'язування повномасштабної агресивної війни проти України – атмосфера боротьби за життя, визивання нації («цивілізації?»), а тому й безальтернативність війни. На цьому соціальному каркасі й виростає фашистський політичний режим з культом держави та неадекватним циклосом – смисловій, дискурсивній, символічній, ціннісній замкненості в минулому³.

При всьому тому, щодо православ'я – підкреслимо – не йдеться про його ідею, глибокі смисли та відповідні їм духовні практики, а йдеться саме

¹ Там само. С. 62.

² Грицак Я. Подолати минуле: глобальна історія України. К.: Портал, 2021. С. 426.

³ Орлов Ю. В. Картографія російського фашизму: кримінологічно-психоаналітична розмітка. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2022. № 2 (27). С. 70.

про антураж: обрядовість, ритуалізм, фарисейство. Відтак політичний аспект діяльності Російської православної церкви та її функціональних сателітів поза межами самої росії постає продовженням та фактором зміцнення недемократичного політичного режиму через мережу горизонтальних, неформальних комунікацій, окутих ореолом культу, метафізичності й духовності. Так з'являються дивовижні соціокультурні покручі «священної війни», «благословення» на вбивства й територіальну експансію. Цими ж чинниками доповнюється пропагандистський фундамент «продукування згоди» населення, вибудовування контрреальності, перевизначення зла (за виразом Х. Арендт; про цю ідею більш детально – далі).

Дуже важливо відмітити і те, що *російська держава та народ не здійснили історичну рефлексію*, того, що О. І. Солженіцин називав шляхом усенародного покаяння. Німеччина пройшла денацифікацію. Росія ж не пройшла свою дерадянізацію, декомунізацію й наразі комуністсько-більшовистський імперський проєкт мімікрував у новітнє фашистське утворення, яке спирається саме на колишній державний проєкт.

Ностальгія та ресентимент є важливими чинниками зациклювання соціального часу й формування претензійності на велич, що по суті презентує мегалотимію, прагнення до відновлення СРСР. Частково ці ефекти є результатом пропаганди, а частково – наслідком перенесення персонального досвіду (щасливого дитинства, молодості) на загальний суспільно-політичний, економічний ландшафт, що є великою помилкою. Звідси ж й збереження державного антисемітизму, нехай і ретельно замаскованого, але, менше з тим, глибоко укоріненого у соціально-психологічній тканині пострадянського російського суспільства.

Не випадково Ю. Тішнер, який констатував, що комунізм залишив по собі антропологічну помилку, помилку у сприйнятті світу¹. Вона стала наслідком масштабної травматизації населення внаслідок воєн, а також практик терорів, широкомасштабних та перманентних репресій, так званих «культурних революцій», які вдарили, перш за все по мислячій частині населення, так званій інтелігенції. Загнане у капсулу мислення, його буквальна інкапсуляція зумовили поступовий *соціальний неадекват*, той самий, що за словами С. А. Дацюка, являє собою відрив мислення від дійсності, діяльності. Примус до збереження й поглиблення утопічно-ідеологічного неадеквату при реальній дегуманізації, поширених (в тому числі й на дискурсивному рівні) практик знелюднення, у поєднанні з колективною політравмою детермінували масові невротичні комплекси нав'язливих образів та соціальної діяльності довкола культу держави і силового апарату, великого, героїчного, минулого, життя «у ворожому оточенні» та постійне збереження установки на боротьбу. Наявність такої установки, вочевидь, вимагає постійної наявності того, з ким необхідно боротися, ворога. І образ цього ворога не без успіху конструюється засобами державної пропаганди, що легітимізує на рівні доксихної перцепції, мислення акт агресії.

¹ Жаковський Я., Міхнік А., Тішнер Ю. Розмови між паном і панотцем / Пер. с польськ. А. Павлишина. К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2013. С. 6.

Ніхто не очікував, що Путін піде на таку велику авантюру. Український уряд не вірив у це, уряд США не вірив у це, більшість світових спецслужб не прогнозували цього. І я думаю, що вони, мабуть, не розуміли, наскільки Путін був ізольований, дезінформований і дійсно *відірваний від реальності* (*курсив наш – В. С.*) останні роки¹. Дійсно, цілком справедливо зауважено на відірваності від реальності, від дійсності, що є ключовою ознакою стану неадеквату. Але цікаво і те, що це не тільки персональний стан. До неадеквату виявилася зануреною більша частина російського населення, від певної частини політичної еліти, до рядових військовослужбовців. З численних інтерв'ю, а також з досвіду особистого невиключного спостереження автора (зокрема за поведінкою російських військовослужбовців на території окупованого до 11 листопада 2023 р. м. Херсону) можна зафіксувати стани когнітивного дисонансу, коли комбатанти армії країни-агресора, будучи впевненими у прихильності до них місцевого населення, у своїй «визвольній» та «миротворчій» місії, зіштовхувалися із зустрічною агресією, опором (вербальним, символічним, фізичним) того таки місцевого населення.

Знову ж таки влучними з цього приводу виявляються зауваги Ф. Фукуями, який наголошує: «Велика проблема зараз полягає в тому, що не лише Путін, а й весь російський народ живе у власному інформаційному всесвіті. Я розмовляв з російським другом, який був змушений покинути свою країну після 24 лютого, і він розповідав, що приблизно 35–40 % російських домогосподарств не мають туалетів, у них немає водопроводу всередині приміщень. Він був у селі, дуже бідному, і місцеві казали, що, на їхню думку, європейці ображаються на них і заздять їм, тому що вони живуть набагато краще, ніж будь-хто в Європі. Це село, яке не має туалетів у приміщенні. Тож, якщо ви маєте таку інформацію про світ, то ваше ставлення до Європи, до Сполучених Штатів, до інших людей ззовні буде дуже викривленим. І, на жаль, я думаю, що багато росіян зараз живуть саме так»². І це є одним з факторів, який набагато полегшує сприйняття удаваних загроз з боку зарубіжних країн як реальних. Звідси й схвалення агресивної політик керівництва російської федерації, абсолютне несприйняття агресії як такої (правим у цьому контексті був В. Гавел, який стверджував, що громадяни також багато за що відповідають, і кожен окремо як повноцінний індивід, котрий своїми щоденними рішеннями впливає на загальну ситуацію, і всі разом як певне соціально-історичне ціле, обмежене умовами, у яких йому доводиться розвиватися, але як водночас і обмежує ці умови³),

¹ Духніч О. Програмне інтерв'ю Фукуями. Зірковий філософ – про те, як Захід прогавив можливість зупинити війну і перебільшив корупцію в Україні. NV. 2023. 28 травня. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/zahid-perebilshiv-korupciyu-v-ukrajini-ta-ne-zupiniv-viynu-interv-yu-novini-ukrajini-50327495.html> (дата звернення: 28.05.2023).

² Духніч О. Програмне інтерв'ю Фукуями. Зірковий філософ — про те, як Захід прогавив можливість зупинити війну і перебільшив корупцію в Україні. NV. 2023. 28 травня. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/zahid-perebilshiv-korupciyu-v-ukrajini-ta-ne-zupiniv-viynu-interv-yu-novini-ukrajini-50327495.html> (дата звернення: 28.11.2023).

³ Гавел В. Лист до Густава Гусака / Пер. с чеської Т. Окнопа // Промови та есеї ; пер. с чеської Київ : Видавничий дім «КОМОРА», 2016. С. 47.

зведення її до оборонних дій. І це третій суттєвий фактор, про який варто сказати декілька слів.

Йдеться про два феномени так звану оборонну свідомість та про перевизначення зла. *Оборонна свідомість населення* країни-агресора – такий собі оксюморон, політико-психологічний гротеск. Вже тривалий час в медійному, культурному просторі росії відбувається цілеспрямоване конструювання оборонної свідомості, що явила до життя масовий психологічний стан обложеної фортеці, яку ніхто не тримає в облозі. Розвинулась ціла індустрія ностальгії, збуджене до стану істерії прагнення до активності у сфері борони у здобуття визнання у міжнародному середовищі. Але водночас фіксується парадоксальна ситуація – прагнення до визнання карикатурним чином сполучається до агресії щодо цього середовища, прагнення до здобуття в ньому свого місця, місця серед цивілізованих народів світу та, разом з тим, ненависть до цього світу (у термінології С. А. Дацюка – світозлоба). Чому так стається? У чому причина такого парадоксу, воістину діалектичної протилежності?

На нашу думку, відповідь на це сформулював ще З. Фройд у свій широковідомі праці «Невпокій в культурі». Її лейтмотивом є ідея про почуття вини перед неспроможністю відповідати високим ідеалам культури. Слово «культура», підкреслював З. Фройд, означає всю суму досягнень та інститутів, які віддаляють наше життя від життя наших тваринних предків і слугують двом цілям: захисту людини від природи і впорядкуванню стосунків між людьми¹. Відтак, мим розвиненіша культура – тим більше обмежень й заборон, ідеалів, еталонів; тим більше маршрутів, соціально прийнятних й бажаних траєкторій сублімації потягів. Втім, зі зрозумілих причини жоден з цих ідеалів не є досяжним, хіба що для сина Божого. І така недосяжність, базова ницість зумовлює й базове відчуття провини. І воно, це почуття провини, не лишається незмінним, а невпинно наростає з поступом культури та є, водночас, єдиною, на думку З. Фройда, передумовою такого поступу². Посилення відчуття вини (зростання «культурності») призводить до незворотного зменшення – і так уже упослідженого – відчуття щастя. Так виникає замкнене коло, що З. Фройд називає «специфічною людською долею». Коли ми познайомились з механізмом неврозів – наголошував дослідник – з'ясувалося, що людина стає невротичною, тому що не годна витримати всіх тих обмежень, які суспільство накладає на неї в служінні своїм культурним ідеалам. Із цього випливав висновок: якщо ці вимоги будуть зняті або істотно знижені, відкривається можливість повернення до щастя³. Саме тому, наголошував З. Фройд, велику частку провини за наші нещастя несе наша культура; ми були б набагато щасливіші, якби відмовились від неї і повернулися у

¹ Фройд З. Невпокій в культурі / Пер. з нім. Ю. Прохасько. Львів : Вид-во «Апріорі», 2021. С. 12.

² Орлов Ю. В. Картографія російського фашизму: кримінологічного-психоаналітична розмітка. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2022. № 2 (27). С. 81.

³ Фройд З. Невпокій в культурі / Пер. з нім. Ю. Прохасько. Львів : Вид-во «Апріорі», 2021. С. 20; Орлов Ю. В. Картографія російського фашизму: кримінологічного-психоаналітична розмітка. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2022. № 2 (27). С. 81–82.

первісний стан¹. Звідси й проростає російсько-фашизоїдна атака на європейську культуру, що іменується у відповідних географіях як «західний світ» чи то як «колективний захід», або просто як «Захід».

Тобто, йдеться про таку собі атаку на «дзеркало», роль якого відіграє європейська культура, цивілізація, досягнення стандартів, відповідність принципів якій немислима при збереження існуючих конфігурацій російського фашистського, клептократичного, спецслужбістського режиму. Водночас саме ця цивілізація є вельми привабливою, бажаною але й недосяжною. Цей дисонанс викликає стан провини, тривожності й агресії. За цією аналітичною схемою Україна постає проєкцією європейської цивілізації, додатково обтяженою постколоніальними претензіями, обрамленими фантомними болями імперської, російсько-шовіністичної свідомості.

Другим, дотичним до цього фактором, постає, як ми вказали вище, феномен перевизначення зла. Х.Арендт, усесвітньо відома історикиня, документаліст та філософ, яка висвітлювала у стилі *non fiction* процес (публічний суд в Єрусалимі у 1960–1961 рр.) над А. Айхманом, одним з впливових нацистських злочинів, відповідального за так зване «остаточне вирішення єврейського питання», дійшла цікавого висновку. Вона, зокрема, зазначає, що Айхманова нездатність говорити послідовно під час суду була пов'язана із його нездатністю думати, або думати, поставивши себе на місце іншої людини. Його обмеженість жодним чином не була пов'язана з його дурістю. Він уособлював не ненависть чи безумство і не ненаситну спрагу крові, але дещо гірше – безлику природу самого нацистського зла в межах закритої системи, керованої патологічними злочинцями, спрямованого на руйнування людської індивідуальності своїх жертв. Нацистам вдалося перевернути правовий порядок з ніг на голову, зробивши зло та ненависть підґрунтям нового «правопорядку». У Третньому Райху зло втратило свою відмінну рису, за якою досі його визначала більшість людей. *Нацисти перевизначили зло як норму*. Звичайне добро стало просто спокусою, якій більшість німців навчилися не піддаватися. У категоріях елементарної моралі те, що вважалося інстинктами порядності, більше не сприймалося за очевидне².

Так, дійсно, перевизначення зла – не унікальна операція російської пропаганди і всього суспільно-політичного устрою. Історія має приклади аналогічних подій. І найбільш яскрава паралель спостерігається саме з нацистською Німеччиною (яка іронія!). При тому варто бути свідомим і тієї обставини, що таке перевизначення сягає найглибших пластів суспільної моралі і дискурсу (мовно-текстуальної репрезентації реальності). А тому цілком закономірною є інертність сприйняття, соціальної перцепції. І це відобразилось як на труднощах реалізації програми з денацифікації післявоєнної Німеччини (саботаж на місцях, зокрема люстраційних

¹ Фройд З. Невпокій в культурі / Пер. з нім. Ю. Прохасько. Львів : Вид-во «Апріорі», 2021. С. 37.

² Арентт Х. Айхман в Єрусалимі. Розповідь про банальність зла / Пер. з англ. А. Котенка. 2-ге вид. К. : ДУХ І ЛІТЕРА, 2021. С. 14–15.

процедур, неспіврозмірно м'які покарання, амністії тощо), так і власне, на самій структурі суспільної моралі.

Знову ж таки, показовими є судові фіксації Х. Арендт: «Коли Серватіус (адвокат Айхмана – прим. авт. – В.С.) спробував зняти з підсудного відповідальність «за збирання скелетів, стерилізацію, вбивства у газових камерах та схожі медичні справи», суддя Галеві перебив його: «Докторе Серватіус, мені здається, ви обмовилися, коли сказали, що труення газом було медичною справою». На що той відповів: «Воно справді було медичною справою, адже його готували медики; воно стосувалося убивства, яке теж є медичною справою». І, мабуть, щоб повністю переконатись у тому, що судді в Єрусалимі не забудуть, як німці – звичайні німці, не колишні члени СС чи нацистської партії – навіть тепер називають дії, які в інших країнах називаються убивствами, він повторив цю фразу у своїх «Коментарях про вирок першої інстанції», підготовлених для розгляду справи перед Верховним судом»¹.

Це і подібне до цього спостереження загострює увагу вдумливого читача, аналітика, свідомого громадянина своєї держави на важливі деталі суспільної моралі тих спільнот, в яких відбулось перевизначення зла: цей феномен щільно вмонтовується у дискурсивно-мисленеву тканину соціодинаміки, визначаючи його спроможності, напрям розвитку, формуючи бар'єри на шляху до демократизації, цивілізаційну фронтірність, а від неї – агресивність. Тільки вмілий та наполегливий вихід з обумовленого перевизначенням моралі стану неадеквату, що послуговується інтеграцією інтелектуальної та політичної еліти може забезпечити той перехід до цивілізованого стану, який здійснили повоєнна Німеччина і на який знадобилося понад півстоліття. В цьому сенсі не є виключенням і сучасне російське суспільства, в якому фашистський режим ще не пав і в якому до глибинної ревізії моральних засновків співжиття, критичної оцінки історії ще надто далеко...

Політичні фактори злочину агресії виявляють себе в особливостях функціонування політичної системи російської федерації. Серед них можна виділити такі:

1) *узурпація влади* президентом росії, що призвела до викривлення парламентаризму, дисфункції судової влади та, як наслідок, виродження права. За слушним зауваженням В. Гавела, відповідальність керівного політика за ситуацію в країні буває різною, але вона ніколи не може бути абсолютною; ніхто не править наодинці, певну відповідальність має й оточення політика при владі². І це оточення є не тільки функціонерами, технічними виконавцями, а й в тій чи іншій мірі одностайними, опорою політичного лідера, його радниками. Але головне, що цей самий лідер перш за все у своєму оточенні знаходить визнання. І погано, коли це визнання мегалотимне, домінантне, властиве для авторитарних

¹ Арендт Х. Айхман в Єрусалимі. Розповідь про банальність зла / Пер. з англ. А. Котенка. 2-ге вид. К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2021. С. 101–102.

² Гавел В. Лист до Густава Гусака / Пер. с чеської Т. Окпна // Промови та есеї; пер. с чеської Київ: Видавничий дім «КОМОРА», 2016. С. 47.

режимів на кшталт сучасного російського. За такого визнання фактично не значущою (бо ж навіть небезпечною) виявляється політична критика, формуються підвалини для нового «культу особистості». Така конфігурація влади є явним маркером її узурпації.

2) *несформованість інститутів громадянського суспільства*. Збоченою формою політичної стигматизації окремих флуктуації громадянської активності є статус іноземного агента (т.зв. «іноагент»). Росія використовує своє законодавство про «іноземних агентів» для придушення будь-якої критики та громадянських свобод в країні. З 2022 року завдяки цьому законодавству Росія вже багато разів порушувала власні зобов'язання та міжнародне право, зокрема стосовно дотримання прав людини та гарантування фундаментальних свобод для власних громадян. Сотнями обчислюється кількість так званих «іноагентів». Примітно, що кагорту «іноагентів» поповнюють не тільки і не стільки громадянські активісти, скільки діячі культури, митці. Варто згадати лише такі прізвища як Андрій Макаревич, Борис Акунін, Юрій Дудь, Дмитро Биков, Андрій Зубов та інші, а також громадські організації «Меморіал», «Санкт-Петербурзький руський ПЕН-клуб», які мають статус «іноагентів», щоб переконатися у тому, що політика «іноагентства» у поєднанні з цензурою є блідою реплікою на сталінську *культурну революцію*. Тим не менш, не дивлячись на «блідість», продиктовану бажанням зберегти «демократичну міну» при «поганій грі», така внутрішня політика виявляється цілком ефективною для досягнення головної мети – нейтралізація осередків мислення, їх локалізація та соціальна герметизація. Наявність стигми «іноагент» фактично ставить хрест на доступі до широкої внутрішньої аудиторії та можливості впливати на доксу, на масову свідомість. Так плюралізм думок і політична критика, якщо не геть придушені, то розпорошені по «окремим кухням» між якими втрачено зв'язки. Вони безпечні для режиму;

3) *відсутність реального виборчого права*, що відображається у передвизначеності результатів імітації народного волевиявлення; незмінність влади;

4) *відсутність реальної політичної опозиції та фактична монопартійність*. Номінальне існуванні низки політичних партій створює ілюзію політичного плюралізму, однак фактично жодною мірою не впливаю на розстановку та параметри джерел і уособлення реальної влади. В цьому контексті не можна також не відмітити й брутальну складову зміцнення монологічності владного політичного істеблшменту. Такий стан справ не виник моментально, а явився результуючою тривалою роботи з елімінацію діалогічності політико-культурного простору, придушення опозиції, в тому числі й у фізичному сенсі.

Так, широковідомим є ланцюг політичних вбивств і замахів на вбивств, починаючи від позбавлення життя Олександра Литвиненка, Ганни Політковської, посяганням на життя Сергія та Юлії Скрипалів у Лондоні, й закінчуючи убивством Бориса Немцова. Продовжено радянську традицію утримання політв'язнів або в'язнів сумління. Окремий їх сегмент

– це «українські в'язні Кремля», особи, затримані за політично мотивованими обвинуваченнями на тимчасово окупованих територіях, зокрема, Донецької, Запорізької, Луганської областей, Херсонської, Автономної Республіки Крим. За оцінками експертів на сьогодні не менше 180 українських політв'язнів – це кримчани.

Наростаюча проблема українських «в'язнів сумління» в росії є цілком прогнозованою, адже неможливо поглинути частину більш демократично розвинених територій без ризику для себе, тобто без ризику для недемократичного політичного режиму. Відтак саме українці наразі становлять основний «костяк», осердя політичних в'язнів в росії, доповнюючи менш великий, однак для політичної системи не менш значущий сегмент російських умовно опозиційних активістів. І це є запорукою збереження влади, умовою збереження монологічності політичного режиму, атмосфери взаємин між владою і суспільством;

5) *відсутність вільних, незалежних засобів масової інформації та масової комунікації*. Ефір наповнений медіа-продуктом, що виробляється лише номінально приватним компаніями, тотальний контроль за якими, їх редакційною політикою здійснюється державою. Про масмедіа як умовну «четверту гілку владу» в державі говорити не доводиться, вона є інструментальним продовженням адміністрації президента росії;

6) *цензура на телебаченні, соціальних мережах, кінопрокаті*. Особливо жорстко система цензури почала реагувати на окремі прояви свободи у засобах масової комунікації, інформації від початку повномашштабної війни проти України, з 24.02.2022 року. Так, за даними окремих аналітичних центрів військова цензура вдарила вже більше ніж по 15 тис. сайтів і покликань в сегменті рф. Військова цензура блокує цілі сайти, часто навіть по «масці», тобто зі всіма доменами і піддоменами.

Примітним також є і те, що окремою лінією цензури є збереження позитивного медійного образу президента рф. Так, як засвідчує витік інформації з «Роскомнагляду», який стався у 2022 р. внаслідок хакерської атаки на інформаційні ресурси цього відомства, однією з головних цілей Головного радіочастотного центру (ГРЧЦ) Роскомнагляду є очистка будь-якої непотрібної інформації про Володимира Путіна. Співробітники відомства щодня моніторять ЗМІ та соцмережі на предмет будь-якої інформації, яка, на їх думку, може створити негативний образ російського президента. За підсумками будь-яких заходів за участю Путіна співробітники ГРЧЦ викладають звіти, в яких збирають всю негативну реакцію на повідомлення президента, виділяючи так звані «точки інформаційної напруженості»¹.

В кількох розслідуваннях згадується напівсекретний месенджер КОВ – «Кабінет оперативної взаємодії». Його ГРЧЦ створив ще в кінці 2019 року. Система використовується для захищеного спілкування співробітників

¹ Архитектура российской цензуры : что мы узнали из крупнейшей утечки в истории Роскомнадзора. Главное / BBC News. Русская служба. 2023 9 февраля. URL: <https://www.bbc.com/russian/features-64576925> (дата звернення 18.02.2023).

Роскомнагляду з силовиками – Генпрокуратурою, ФСБ, ФСО, Росгвардією і МВС. У групових чатах, наприклад, публікуються звіти про «протестні настрої». А в особистих повідомленнях співробітники ГРЧЦ відправляють в прокуратуру посилання на пости росіян, які містять «фейки» про армію. Їх видають з тисячі повідомлень, які співробітники відомства поміщують в категорію «негатив по СВО і збройним силам РФ». Надалі слідує блокування та репресивна реакція¹.

Не менш прискіпливо влада відноситься й до обігу творів мистецтва. Практикується широка заборона на покази спектаклів в театрах (за критерієм тематики, конкретних творів, авторів, режисерів тощо), низки кінострічок, відмови у видачі прокатних посвідчень (типовий приклад – кінострічка «Пацієнт № 1», 2022 р., режисер – Р. Гігінеїшвілі) тощо. Відтак формується не те, що б культурний, мистецький вакуум, а культурна і квазітворча одноманітність у сенсі або політичної компліментарності до влади (підігрування пропаганді), або індиферентна владно значущому політико-культурному монологу.

Висновки. Підсумовуючи, зауважимо, що детермінаційний комплекс злочину агресії, вчинення якого триває від 2014 р., набувши екстраординарних масштабів після 24.02.2022 р., є вельми розгалуженим. Суперскладні запльоти факторів культурно-психологічної, політичної, економічної природи, а також, безумовно, особистісні, суб'єктивні чинники визначають унікальну картину етіології агресії проти України, що лише віддалено нагадує ті збройні конфлікти, які відомі історії. Тим не менш, виділено, надано опис та пояснення ключовим, на нашу думку, факторам, серед яких особливе місце посідають культурно-психологічні детермінанти: сучасний російський фашизм, як комплексний культурно-психологічний феномен, відсутність історичної рефлексії на рівні масових соціальних практик, збереження імперської комеморації, патерналізму, практик ресентименту; стан соціального неадеквату як відірваності мислення від дійсності та діяльності; примус до збереження й поглиблення утопічно-ідеологічного неадеквату при реальній дегуманізації, поширених (в тому числі й на дискурсивному рівні) практик знелюднення, у поєднанні з колективною політравмою детермінували масові невротичні комплекси нав'язливих образів та соціальної діяльності довкола культу держави і силового апарату, великого, героїчного, минулого, життя «у ворожому оточенні» та постійне збереження установки на боротьбу; підживлювання оборонної свідомості населення; інституціоналізація перевизначення зла та атаки на західну цивілізацію. В числі політичних факторів виділено та охарактеризовано узурпацію влади, несформованість інститутів громадянського суспільства, відсутність реального виборчого права, реальної політичної опозиції та фактична монопартійність, відсутність вільних, незалежних засобів масової інформації та масової комунікації, цензура.

¹ Архитектура российской цензуры : что мы узнали из крупнейшей утечки в истории Роскомназора. Главное / BBC News. Русская служба. 2023 9 февраля. URL: <https://www.bbc.com/russian/features-64576925> (дата звернення 18.02.2023).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонов В. О. Сучасна воєнна політика Української держави в умовах військової агресії росії проти України. *Юридичний електронний науковий журнал*. 2022. № 10. С. 61–64. URL: http://lsei.org.ua/10_2022/11.pdf (дата звернення: 11.01.2023).
2. Екоцин Б. Давайте определимся и прямо скажем нашим народам как мы видим судьбы государств Содружества – вместе нам быть или порознь. *Независимая газета*. 1997. 5 апреля. С. 2.
3. Грицак Я. Подолати минуле: глобальна історія України. К. : Портал, 2021. 432 с.
4. Орлов Ю. В. Картографія російського фашизму: кримінологіко-психоаналітична розмітка. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2022. № 2 (27). С. 68–103.
5. Жаковський Я., Міхнік А., Тішнер Ю. Розмови між паном і панотцем / Пер. с польськ. А. Павлишина. К. : ДУХ І ЛІТЕРА, 2013. 624 с.
6. Духніч О. Програмне інтерв'ю Фукуями. Зірковий філософ – про те, як Захід прогавив можливості зупинити війну і перебільшив корупцію в Україні. *NV*. 2023. 28 травня. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/zahid-perebilshiv-korupciyu-v-ukrajini-ta-ne-zupiniv-viynu-interv-yu-novini-ukrajini-50327495.html> (дата звернення: 28.05.2023).
7. Гавел В. Лист до Густава Гусака / Пер. с чеської Т. Окопна // Промови та есеї ; пер. с чеської Київ : Видавничий дім «КОМОРА», 2016. С. 7–49.
8. Фройд З. Невпокій в культурі / Пер. з нім. Ю. Прохасько. Львів : Вид-во «Апріорі», 2021. 197 с.
9. Арендт Х. Айхман в Єрусалимі. Розповідь про банальність зла / Пер. з англ. А. Котенка. Видання друге, виправлене. К. : ДУХ І ЛІТЕРА, 2021. 376 с.
10. Архитектура российской цензуры : что мы узнали из крупнейшей утечки в истории Роскомнадзора. Главное / BBC News. Русская служба. 2023 9 февраля. URL: <https://www.bbc.com/russian/features-64576925> (дата звернення 18.02.2023).

Стаття надійшла до редакції 01.06.2023

Vitalii V. SOKURENKO,

PhD in Law

(*Odesa State University of Internal Affairs, Odesa, Ukraine*)

THE FEATURES OF THE DETERMINATION OF THE CRIME OF AGGRESSION AGAINST UKRAINE

The article is devoted to the characteristics of certain groups of

determinants of planning, solving and waging an aggressive war. The following cultural and psychological determinants are highlighted, described and explained: modern Russian fascism as a complex cultural and psychological phenomenon, lack of historical reflection at the level of mass social practices, preservation of imperial commemoration, paternalism, practices of resentment; the state of social inadequacy as detachment of thinking from reality and activity; compulsion to preserve and deepen the utopian-ideological inadequacy with real dehumanization, widespread practices of depopulation, combined with collective polytrauma; feeding the defense consciousness of the population; the institutionalization of the redefinition of evil and the attack on Western civilization. Among the political factors, the usurpation of power, the lack of formation of civil society institutions, the lack of real electoral rights, real political opposition and de facto one-party system, the lack of free, independent media and mass communication, and censorship are highlighted and characterized.

Key words: *crime of aggression, aggressive war, determination, fascism, trauma, resentment, inadequate, usurpation, political censorship.*